

האם ניתן לשכפל בן-אדם?

הרב משה בוצ'קו

אין ספק: חייבים אנו, כיהודים, להשיב על השאלה שעלתה לאחרונה על סדר יומנו: האם ניתן וראוי לשכפל בן-אדם?

גם אם אמנם לא תימצא בעניין זה הלכה כתובה באחד מארבעת חלקי השולחן ערוך, הרי כאן, לדעתי, תשובתה של היהדות הינה ברורה לחלוטין - ונוגעת היא ממש בעיקרי אמונתנו. ברור, מעל לכל ספק, שבעל חיים אשר ייוצר באיזה מכון מדעי, לא 'אדם' ייקרא לו, ולא תהא לו שום תורת אדם. הוא יהא בעל חיים מהלך על שתיים, ולא יותר. כי מה מבדיל את האדם מבעלי החיים?

כתוב בתורה (בראשית א', כז): "ויברא א-להים את האדם בצלמו, בצלם א-להים ברא אותו". ושינן לנו זאת רבי עקיבא, באומרו (בפרקי אבות פ"ג מ"א): "חביב אדם שנברא בצלם, חיבה יתרה נודעת לו שנברא בצלם", וכן כתוב (בראשית ב', ז; ה', א-ב): "ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה"; "זה ספר תולדות אדם, ביום ברא א-להים אדם, בדמות אלקים עשה אותו... ויברך אותם ויקרא את שמם אדם ביום היבראם".

שונה היא אפוא בריאת האדם שינוי מהותי משאר הבריאה, שכל הבריאה לא נבראה אלא לשמשו. האדם הוא מבחר ותכלית היצירה, כי רק בו, באפיו, נפח אלקים נשמת חיים. וכן אמרו חז"ל (במסכת נידה דף לא ע"ב) "שלושה שותפין יש באדם: הקב"ה ואביו ואמו... הקב"ה נותן בו רוח ונשמה וקלסתר פנים".

הווה אומר כי ישנו באדם חלק א-לוה ממעל, אותו החלק הבלתי נראה, שאיננו נתפס גם על ידי אנשי המדע למיניהם. החלק הזה - המשותף לאדם ולא-לוהיו - הוא-הוא המבדיל את האדם משאר בעלי החיים.

כך גם אמרו חז"ל במכילתא (לפרשת יתרו ח', י"ג):

"כיצד ניתנו עשרת הדיברות? חמש על לוח זה וחמש על לוח זה. כתיב: 'אנכי ד' א-להיך' וכנגדו: 'לא תרצח'; מגיד הכתוב שכל מי ששופך דם, מעלה עליו הכתוב כאילו ממעט בדמות המלך; משל למלך בשר ודם שנכנס למדינה והעמיד לו איקונו, ועשה לו צלמים וטבעו לו מטבעות; לאחר זמן כפו לו איקונו, שברו לו צלמיו וביטלו לו מטבעותיו, ומיעטו בדמותו של מלך; כך כל מי שהוא שופך דמים, מעלה עליו הכתוב כאילו ממעט בדמות המלך, שנאמר: 'שופך דם האדם - באדם דמו יישפך, כי בצלם א-להים עשה את האדם'".

ולא רק דינו של רוצח הינו כה חמור, אלא אף המבזה את הגוויה לאחר המוות פוגע כביכול במלך מלכי המלכים, ככתוב (בדברים כ"א, כב-כג) "וכי יהיה באיש חטא משפט

מוות והומת, ותלית אותו על עץ... קבור תקברנו ביום ההוא כי קללת א-להים תלוי".
 ופירש רש"י: "זלזולו של מלך הוא, (מפני) שהאדם עשוי בדמות דיוקנו".

הנשמה, הטבועה בכל אדם, היא הקושרת את האדם ליוצרו, ומכוחה עומד האדם לפני א-לוהיו, כדברי חז"ל (בבראשית רבה ב', כ"ו): "תבוא הנפש שהיא רואה ואינה נראית, ותקלס להקב"ה שהוא רואה ואינו נראה".

יצירת האדם איננה אפוא מעשה-הרכבה של מינרלים שונים; האדם נברא בצלם עליון, בכוח יצירה, ויוצרו שמו אדון על הבריאה לשכללה, כמו שכתוב "אשר ברא א-להים לעשות", שמצווה האדם להמשיך ולעשות את מעשה הבריאה.

צא וראה עד כמה בולטת חכמת הבורא ביצירתו של האדם: "לפיכך נברא האדם יחיד... להגיד גדולתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה, שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד, כולן דומות זה לזה; והקב"ה טובע כל אדם בחותמו של אדם הראשון - ואין אחד דומה לחבירו" (ילקוט שמעוני לפרשת בראשית רמז ט"ו). וכך הם הדברים, מפני שכל אדם קיבל נשמה אחרת - ואין אחת דומה לחברתה - אך כולן ניתנו מיוצר אחד ומאוצר אחד (כדברי רש"י במסכת יבמות דף סב ע"א, על הדרש האומר כי "אין בן דוד בא עד שתכלינה הנשמות שבגוף").

על שונות מופלאה זו נקבעה ברכה מיוחדת, "הרואה אוכלוסי ישראל, ששים ריבוא, אומר: 'ברוך חכם הרזים'" (מסכת ברכות דף נח ע"א). כי ששים הריבוא הללו - "שאין דעתם דומה זה לזה, ואין פרצופיהם דומים זה לזה" (ראה שם בר"ן) - הסתעפו כולם משורש אחד, בחביון א-ל עליון. ובכן, מיום בריאת האדם נוצרו כמה וכמה מליארדי נשמות, ועדיין אין איש אחד דומה לחברו, לא בפרצופו ולא בדעתו, מפני שכל אחד קבל נשמה אחרת. על-כן אחראי כל אדם על עצמו ומעשיו, בהיותו מקבל נפרד ויחיד, אך דרגת אחריותו וייחודה נובעת דווקא מן השורש האחד והמשותף לכל בני אנוש: "כי בצלם א-להים עשה את האדם".

בצלם הזה אין למדענים כל תפיסה, כי מעשה א-לוהים הוא.

ולכן, אדם שהוא 'מעשה ידי אדם', כל ישותו כבר שונה לחלוטין, מקצה לקצה. כי אם ייוצר אדם בקו הייצור בבית חרושת, הרי שהוא כבר לא יהא אחראי למעשיו, אלא 'בעל-המלאכה' אשר יצר אותו. יצור כזה, אם ירים ידו ויירצח מישהו, לא הוא יהיה הרוצח, אלא האדם העושה אותו - ורק בו יהא הקולר תלוי - וגם מי אשר יהרוג אותו, לא יתחייב במאומה - כי לא אדם הוא הרג.

הבה ניחן לאדם להיות בן אדם, מבחר היצירה, ונזכור כי לכל איש ישראל ניתנה אות מיוחדת בתורה, אשר היא חלקו. יציר א-לוהים - בעל יוזמה ויכולת יצירה - הוא אשר בכוחו לעלות להתעלות, ככתוב: "מי יעלה בהר ד' ומי יקום במקום קודשו". חלילה לנו - במעשה מעבדה - מלהוריד את האדם לשפל הדרגה של בהמה.

ניתן את ליבנו לדברין של רבי יוחנן בגמרא (במסכת תענית דף ב ע"א), האומר כי "שלושה מפתחות בידו של הקדוש ברוך הוא, שלא נמסרו ביד שליח, ואלו הן: מפתח של

גשמים, מפתח של חיה (=יולדת), ומפתח של תחיית המתים... מפתח של חיה מנין? - דכתיב: 'ויזכור א-להים את רחל, וישמע אליה א-להים, וייפתח את רחמה'. בכל עת אשר תשב יולדת על המשבר, יהא בנה הנוולד לה מתת אלקים ומעשהו. ואילו מי אשר יעשה יצור שלא במפתחותיו של א-לוהים, כי השיים את עצמו כבורא, בזלזולו - על-אף שלא נמסרה לו השליחות - הרי לא בן-אדם הוא ייצור אלא בעל-חיים גרידא. כבר הידרדר בעולם מצבו ופרצופו של אדם - ברצותו להנהיג את העולם בלי להיות כפוף ליוצר - וגם בארץ ישראל כבר אחזה הרעה הזאת. אם חלילה וחס גם נשכפל את האדם - הרי בכך ירד ערכו אל מתחת לשפל המדרגה, עד אשר יהא בבחינת "נמשל כבהמות נדמו". עלינו לשמור אפוא עד-מאד על הסגולה היקרה המתבטאת בדברי חז"ל: "חביב אדם (לפי) שנברא בצלם" - כי רק על הנברא בצלם חל שם האדם.

תכתובת בין פרופ' מישל רבל לבין הרב בוצ'קו

בעקבות פרסום מאמר זה בעתון הצופה (ד' ניסן תשנ"ז) התפתחה תכתובת בין פרופ' מישל רבל, גנטיקאי ממכון ויצמן, לבין המחבר. להלן יובאו קטעים נבחרים מן המכתבים, בעריכה לשונית קלה.

רחובות, 2 יוני 1997, (כ"ו אייר תשנ"ז)

לכב' הרב משה בוצ'קו
ראש ישיבת הסדר "היכל אליהו"
ירושלים

כבוד הרב בוצ'קו,

...

במאמרו ב'הצופה' עומד הרב על עקרונות רמי מעלה של כבוד האדם והיחיד, וקדושתו כנברא בצלם א-לוהים. אלו הם עיקרי אמונתנו, והצגתם נעמה לי כשיעור תורה כביר, אך מוטל עלינו להבינם בפנימיותם הרוחנית. האדם נברא בצלם... "ויוצרו שמו אדון על הבריאה לשכללה", כדברי הרב במאמרו.

...

בעניין השיכפול הגנטי, הייתי רוצה להבהיר כמה עובדות המאפשרות אולי לראות גם את החיוב שבהתפתחות המדע, שאיננו בא לבטל את הצלם בתנאי שנשמור על המוסר והאתיקה.

...

יש בשיטה - אם היא תתאפשר אצל האדם - היבטים המעלים שאלות מוסריות קשות. העיקרית ביניהן היא - כפי שכבודו מעלה במאמרו - הפיכת הולדתו של אדם לתהליך 'תעשייתי', שבו מזמינים וולד או וולדות רבים לפי דרישה מכוונת מראש, לפחות במה שנוגע להרכב הגנטי שלהם. האם ישנה כאן סכנה אמיתית? לדעתי, הסכנה היא יותר דמיונית מאשר אמיתית.

...

תהליך השכפול הגנטי שנעשה בחיה אינו יצירה 'בבית חרושת', אלא שיטת הפריה מלאכותית שלאחריה מושתל העובר לתוך רחם אימהי עד ללידתו הטבעית. ההפריה במבחנה כבר אומצה ברפואה האנושית, על מנת להתגבר על בעיות קשות של עקרות, והיא מאפשרת גם את בדיקת הביצית המופרית כדי למנוע מפגמים גנטיים לסכן את הוולד... ההלכה אינה רואה בהפריה במבחנה שיטה המחסירה מן הוולד נשמה או קדושה. לפי ההלכה - וגם על-פי הקבלה - דרגות הנשמה נכנסות בהדרגה ובמשך כל החיים (נפש בעובר המתקרב ללידתו, רוח בתינוק המתעורר לעולם, נשמה בבר-מצוה, חיה בחופה, יחידה ביחידי סגולה). האם שינוי בטכניקה של ההפרייה - גרעין של תא בוגר במקום תא זרע - הוא שיימנע מן העובר הנולד להשיג ולקבל את הנשמה?

...

התנאי למוסריות הוא שהפעולה הרפואית נעשית על מנת לרפא, לעזור ליחיד בשמירה על כיבוד קדושת החיים. מאידך, אם הכוונה היא זדונית - ... להוליד צבא של ילדים דומים למטרות ולתפקידים מסוימים - אזי היא אנטי-מוסרית, בגלל המטרה הסופית הנבזית... כל המדענים מכירים בכך שאין האדם רק תוצאה של הגנים המנצחים על התפתחות של הגוף. לא פחות מזה, האדם הוא תוצאה של הסביבה, החינוך, הדוגמה שניתנת לו, המסורת התרבותית והדתית שבתוכה הוא חי ומתחנך. אין זה נכון לומר שהמדען אינו מכיר בצלם שבאדם. המחקר הפסיכולוגי, הפסיכואנליטי, האנתרופולוגי והבלשני בהחלט פוגש את אותו צלם שבאדם, ויודע על קיומו, אפילו אם אין הוא קורא לו בשם: 'א-לוהי'.

...

מה שהמדע עושה במחקר על השיכפול הגנטי, איננו לבנות גולם שיהיה 'הרכב של מינרלים שונים' ותו לא. זוהי השקפה מעליבה למדע, כי המדע באמת מנסה לפרוש לפני האדם אוסף של אפשרויות על מנת לתקן ולשכלל את העולם שנברא בלתי מושלם, ושנשאר עוד 'לעשות'. כמו עץ הדעת, המדע יכול להיות טוב ורע; ובמידה והמדע מלווה בלבוש החסד ומוסר התורה, ניתן לכוונו לטוב.

הרב עומד במאמרו על חשיבות השוני בין בני האדם. השיכפול הגנטי לא יגרום אלא ללידה מכוונת של ילד או ילדה שהם תאומים לתורם התא אשר שימש להפריה. ובכך, שוב: במידה שהשכפול יהיה רק למטרה של פעולה רפואית מוסרית ואינדיבידואלית,

הילד המשוכפל יהיה שונה (מן האדם שממנו נלקח החומר הגנטי המקורי) כשם ששני תאומים גנטיים אינם זהים אלא, לכל היותר, דומים.

...

המדע מכיר היטב בחשיבותו של השוני, הנגרם על ידי קומבינציות גנטיות בין גנום האב והאם. הטבע מראה עד כמה הרבייה המינית היא תהליך חשוב באבולוציה ובקיום המינים בטבע. וכך גם אצל האדם. לכן השכפול הגנטי איננו מטרה טבעית, אלא אפשרות שלפעמים אולי נצטרך להיעזר בה, במקרים מוצדקים.

...

נראה לי, ששימושים מסויימים שהצבעתי עליהם במאמרי (המצורף), אינם חורגים מן המוסר או מנוגדים לדת; ועם הזמן, ובמידה שיהיו בטוחים, נוכל לחשוב על יישומם. לדעתי, אין לראות את התפתחות המדע כמסכנת את הערכים. ההיסטוריה מראה שיותר-מדי דתות התנגדו לכל שינוי שאיפשרה הקידמה המדעית, וטוב לא צמח מזה.

...

יש צורך בדו-שיח בין דת ומדע על מנת להשיג קו אמצעי, שבו שניהם מאירים את העולם. בעל 'הסולם' מסביר פעמים רבות בפירושו על הזוהר שחכמה ללא חסדים היא חושך, וחסדים ללא חכמה הם כגוף ללא ראש. רק חסדים וחכמה בזיווג אחד מאירים בשלימות. כך אני רואה את האחריות של הדת כלפי המדע ואת תלותו של המדע בדת. בסוף דברי אלו... אני נזכר בחסדים שהרב בוצ'קו הענין לי בנעורי, כאשר קיץ אחד זכיתי ללמוד בישיבת 'עץ חיים' במונטרה. לימוד התורה עם דרך ארץ אשר חווייתי באותו קיץ, מלוח אותי עד היום. לכן שמחתי מאוד על ההזדמנות לשוחח שוב עם הרב דרך שורות אלו. ואולי הפרק לא נגמר.

בכבוד רב,
מישל רבל

בס"ד כ"ג בסיוון תשנ"ז 20/6/97

לכבוד פרופ' מישל רבל היקר, שלום רב.

אין לי מלים בפי להודות לך על מכתבך, בו הסברת לי באופן נהיר ובהיר את כל הטכניקה של השכפול הגנטי, וכל הבעיות והפתרונות הכרוכות בזה, עד שאפילו אני הצעיר, שאין לי שום ידיעה והבנה טכנית של הגנטיקה, יכולתי להבין משהו... דאגת מאד במכתבך - וגם בעבודה המדעית בצרפתית שצירפת לי - להסביר עד כמה הינד, והמדענים בכלל, זהירים שהמדע לא ינצל את אפשרויותיו למטרות לא טובות, אלא רק לשיפור החיים, לרפואת החולים וכו'.

תדע, ידידי, שאני עצמי מעולם לא עמדתי בפני הבעיה, אם לאסור את השימוש במדע, מפני שעלול הוא להביא לידי הידרדרות מוסרית. זה למעלה מששים שנה, מאז שהתחלתי ללמד בישיבה, ששמתי לי למטרה עקרונית בחיים, מילה אחת ושמה 'הרמוניה'. במילים אחרות, אינני רואה בעולם הפיסי, ובמדע העולם, דבר הנוגד ליהדות, אשר צריך כביכול לברוח ממנו. להיפך, אדם נוצר כדי שישתמש בבריאה "לעובדה ולשומרה" ולשכללה, מצד אחד, ולהיות זהיר שהדברים יעשו בתבונה ובהשראת התורה, מצד שני.

אין דבר בעולם, שאין יכולים לנצלו בין לטוב ובין לרע. בכוחה של האש לשרוף ולהרוס, אבל גם ליצור, לבשל ולהחיות. לא מפני שיש בכוחה להרוס נימנע מלהשתמש בה. זהו הצו המוטל על האדם בכלל, ועל היהודי בפרט, לשכלל את הבריאה באופן המועיל והרצוי. ומאד שבעתי-רצון מהבנתי שעניין זה הוא גם בראש דאגותיך, כך שבנקודה הזאת אין בינינו שום הבדלי גישה.

והנה, במאמרי ב'הצופה', לא דנתי בבעיה ההלכתית, האם השכפול מותר או אסור. יכול להיות שהוא אמנם מותר; ואולם, עיקר מה שאמרתי הוא, שלפי דעתי - וכמובן, ניתן לחלוק עליה - היצור אשר ייווצר על-ידי שכפול גנטי, לא ייקרא 'בן אדם' ולא תהא לו תורת אדם.

כי לפי דעתי, אדם הוא זה שנברא על-ידי הרכב זרע האיש וביצית האשה. ומיד - בהיפגש יחדיו שני הדברים הללו - נותן בו הקב"ה את הנשמה. דבר זה למד רבינו הקדוש דווקא מאנטונינוס הרומי. הנה זו לשון הגמרא (במסכת סנהדרין דף צא ע"ב): "ואמר לו אנטונינוס לרבי: נשמה מאימתי ניתנה באדם, משעת פקידה או משעת יצירה? אמר לו: משעת יצירה. אמר לו: אפשר חתיכה של בשר עומדת שלשה ימים בלא מלח ואינה מסרחת? אלא, משעת פקידה. אמר רבי: דבר זה לימדני אנטונינוס, ומקרא מסייעו, שנאמר: 'ופקדתך שמרה רוחי'" (ובכתיב החסר ניתן לקרוא גם: 'פקידתך').

וישנה גמרא האומרת שהקב"ה בוכה על הביאות האסורות, מפני שבהן מכריחים העבריינים - למשל, האיש הבא על אשת איש - את הקב"ה, להיות שותף ביצירת הוולד הממזר. כי הקב"ה יצר את האדם כך, שהוא-עצמו, כביכול, הינו השותף השלישי בכל הזרעה אנושית. זהו פשר דברי הגמרא (במסכת עבודה זרה דף נד ע"ב): "הרי (אדם) שבא על אשת חבירו, דין הוא שלא תתעבר; אלא עולם כמנהגו נוהג והולך, ושוטים שקלקלו עתידין ליתן את הדין. והיינו דאמר ריש לקיש: אמר הקב"ה: לא דיין לרשעים שעושין סלע שלי פומבי, אלא שמטריחין אותי ומחתימין אותי בעל כרחי (בעבירה)".

ומעניין מעשה-האגדה באותו העניין. במסכת סנהדרין (דף סה ע"ב) מסופר כי: "רבא ברא גברא, שדריה לקמיה דרבי זירא. הוה (רבי זירא) קא משתעי בהדיה, ולא הוה קא מהדר ליה. אמר ליה: מן חבריא את, הדר לעפריך". תרגום הדברים: רבא ברא איש, ושלחו לפני רבי זירא. היה רבי זירא משוחח עמו, ולא השיבו דבר. אמר לו: מן המכשפים אתה, חזור לעפרך!

הנה רואים אנו שלא היסס חכם זה להחזיר לעפר את הבריה אשר נוצרה שלא כדרכה. וגם במקרה שלפנינו, בשכפול הגנטי - שאין כאן לא מזרע האב, לא מביצית האם, ולכן גם השותף השלישי איננו נוטע את חלקו - נוצרת יצירה אחרת, חדשה, אשר לפי דעתי, אין היא יצירת בן אדם. הדבר שנוצר אינו אלא בעל חיים ההולך על שתיים, מתוצרת בית המלאכה של המדע.*

אני יודע, לפי השמועה, שהרבנים והפוסקים נוטים דווקא לקולא בעניין השכפול - אך בינתיים עוד לא קראתי דבר שיביא אותי לבטל דעתי. כמובן, אשמח מאד אם יש לכבודו בירורים נוספים בעניין לשתף אותי בהם, כי אני, מצידו, רק את האמת אני אוהב.

ברגשי כבוד ידידות והוקרה

משה בוצ'קו

* ובמכתב נוסף אל פרופ' רבל הוסיף הרב בוצ'קו:

"אמנם, מצידו אני חוזר על מה שכתבתי: לא באתי במאמרי לקבוע הלכה של אסור או מותר, נכנסתי רק לעניין הרעיוני, בשאלה מה זה 'בן אדם' האם 'בן אדם' הוא לא יותר מאוסף של גנים או דברים כימיים אחרים, או ש'בן אדם' הוא יצור עצמאי, שבינו לבין בעל-חיים אין ולא כלום. זוהי הדגשת התורה, באומרה (בראשית ב', כג-כד): "... זאת הפעם - (להבדיל מכל בעלי החיים שנבראו קודם) - עצם מעצמי ובשר מבשרי, לזאת ייקרא אשה כי מאיש לוקחה זאת. על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו, והיו לבשר אחד".
נאמר: "ויברא א-להים את האדם בצלמו, בצלם א-להים ברא אותו". 'צלם א-להים' זוהי הנשמה, שאין למדע חלק בה ואין אפשרות לנתח ולשכפל אותה. שלושה שותפים יש באדם, ואם ייווצר אדם בלי השותף השני - ללא בן זוגו - מי יבטיח לו, שהשותף השלישי לא יהיה נעדר?"